DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.14>

УДК 343.98

О. М. Недосека,

старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень,
технічного дослідження документів та обліку
відділу криміналістичних видів досліджень Сумського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру

Міністерства внутрішніх справ України, м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7063-5253>, e-mail: svksd@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА СУДОВОГО ЕКСПЕРТА»

У статті дано тлумачення понять «етика», «професійна етика», «професійна етика судового експерта», виокремлено їхні складові. Окреслено основні етапи формування етики як галузі знань, наведено стислу інформацію щодо науковців, які започаткували етику як науку та сприяли її становленню й розвитку. Узагальнено проблемні питання застосування принципів етики у професійній діяльності, виокремлено професійну етику судового експерта в структурі етики як галузі знань, згадано науковців, які визначили основні якості особистості й моральні якості, необхідні для роботи експертом.

Здійснено спробу обґрунтувати необхідність уніфікувати норми професійної та моральної поведінки особи, яка має намір здобути кваліфікацію судового експерта, а також окреслити нагальність створення уніфікованого Кодексу професійної етики судового експерта.

Ключові слова: особистість, етика, мораль, чеснота, професійна етика, судовий експерт, Кодекс професійної етики судового експерта.

Постановка наукової проблеми. Співвідношення науки й моралі завжди спричиняло дискусії в процесі становлення демократичного суспільства. Оскільки сучасна судова експертологія стрімко розвивається, ми можемо стверджувати про перспективи інтеграції не тільки фізико-математичних і природничих, а й гуманітарних наук у парадигму криміналістичних дисциплін. Саме в контексті філософії спілкування та виокремлення норм професійної етики гостро постає проблема відсутності унормованого Кодексу професійної етики судового експерта.

Моральні вимоги висуваються до кожного члена суспільства, проте, вони є майже підсвідомими, усталеними в процесі історичного розвитку, натомість специфічні норми моралі виявляються в особливостях, характерних для певного виду професійної діяльності. Така інтеграція професійних умінь і моральних норм стає основою будь-якого професійного кодексу, створення якого може стати результатом взаємодії знань про судову експертизу й етику.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розвиток професійної моралі та професійної етики як невід'ємна складова індивідуально-професійного зростання є складовою прогресивного демократичного

суспільства. Проблема створення уніфікованого Кодексу професійної етики судового експерта є актуальною, оскільки ця професія стає дедалі більш публічною та затребуваною, отже — потребує не тільки спеціальних знань, а й дотримання певної моделі поведінки й комунікаційних умінь. Питання етичних основ експертної діяльності розглядали Л. Ю. Ароцкер, Н. І. Клименко, С. О. Шевцов, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов та ін.¹, які у своїх працях виокремлювали такі якості, як рівень моральної та правової культури експерта, його вміння виконувати як свої процесуальні обов'язки, так і дотримувати певної етичної дистанції в тоні, стилі спілкування, поведінці, наголошували на необхідності створення певної моделі поведінки, застосовуючи науковий підхід до вирішення цієї проблеми. Зокрема, Н. І. Клименко об'єднала професійні та кваліфікаційні якості, необхідні для опанування професії судового експерта, в одне поняття «професіограма судового експерта»², що дає змогу по-новому побачити структуру професійних і моральних якостей особи, яка має намір здобути кваліфікацію судового експерта.

Мета дослідження: обґрунтувати необхідність створення уніфікованого Кодексу професійної етики судового експерта.

Викладення основного матеріалу дослідження. На будь-якому етапі розвитку людства питання моралі й етики спричиняло дискусії. Сократ, Арістотель, Платон, І. Кант, Ф. Ніцше, Ф. Паульсен, Ф. Шлейєрмахер, А. Швейцер³ — це доволі неповний перелік науковців-філософів, які намагалися окреслити своє бачення поняття «етика» та його складових. Так, Сократ був теоретиком і проповідником моралі — одного з основних понять в етиці, розглядаючи його крізь призму вчення про знання людських чеснот і вважаючи його спільним підґрунтям для всіх моральних якостей.

¹ Див.: Ароцкер Л. Е. Об этике судебного эксперта//*Криминалистика и судебная экспертиза*: Республ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1968. Вып. 5. С. 136—145; Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Этические основы экспертной деятельности//*Эксперт-криминалист*. 2010. № 2. URL: <https://center-bereg.ru/f982.html> (дата звернення: 09.03.2020) ; Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності: метод. посіб./авт.-упоряд.: С. О. Шевцов, С. М. Лозова. Київ, 2011. 332 с. ; Шепітько В. Ю. Проблемы формирования внутреннего убеждения судебного эксперта//*Материалы международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях»* (Москва, 14—15.02.2007). Москва, 2007. С. 87—89 ; Шляхов А. Р. Процессуальные права и обязанности руководителя экспертного учреждения//*Криминалистика и судебная экспертиза*: Республ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1969. Вып. 6. С. 160—163.

² Клименко Н. И. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студент. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2007. 528 с.

³ Див.: Сократ. Платон. Арістотель. Сенека/Біографічна бібліотека Ф. Павленкова «ЖЗЛ: Життя Чудових Людей». URL: <http://bibliograph.com.ua/zhzl> (дата звернення: 09.03.2020) ; Аникин Д. А. Этика: консп. лекц. (1. Этика И. Канта)/ВикиЧтение. URL: <https://culture.wikireading.ru/61350> (дата звернення: 09.03.2020) ; Бугера В. Е. Социальная сущность и роль философии Ницше. Москва, 2010. 168 с. ; Паульсен Ф. Введение в философию/РИДЛИ. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=987573&pg=1> (дата звернення: 09.03.2020).

Арістотель у своїй «Нікомаховій етиці» здійснив вдалу спробу уніфікувати всі людські чесноти, Платон відзначав божественне походження моралі, Кант ретельно проаналізував мораль, Ф. Ніцше заявив, що «необхідно знищити мораль, щоб звільнити життя»¹ [Тут і далі переклад з російської наш.— Прим. авт.], Ф. Паульсен зауважував, що етика є наукою про блага, які надають життю абсолютної цінності, теолог і проповідник Ф. Шлейєрмахер нерозривно поєднував поняття моралі й духовної свободи, А. Швейцер наголошував на необхідності «виявляти однакове благоговіння перед життям як щодо своєї волі до життя, так і щодо будь-якої іншої»². Отже, кожен із мислителів по-своєму бачив цінність і призначення етики, по-своєму тлумачив поняття «мораль». У сучасному демократичному світі закони й суспільну поведінку цілком підпорядковано нормам етики й гуманності. Проте, такі норми не мають єдиних критеріїв визначення та тлумачення.

Отже, у вузькому значенні етика — це філософське вчення, об'єктом вивчення якого є мораль. В етиці можна виокремити два види проблем, які потребують розгляду:

- питання про те, як повинна чинити людина залежно від обставин;
- теоретичні питання походження й сутності моралі.

Вивчаючи першу проблему, стає очевидною практична спрямованість етики, її проникнення в усі сфери буття, за що вона здобула назву «практична філософія». Практичне значення етики виявляється передусім у сфері людського спілкування, важливою складовою якого є спілкування людей під час спільної діяльності, адже вона не може бути нейтральною щодо моралі. Історично мораль, а не право, була першою формою регулювання взаємин між людьми. Особливого значення ця форма регулювання ділових відносин набуває в демократичному суспільстві, у якому відсутній жорсткий контроль держави за господарською й іншою діяльністю.

Зазвичай прийнято говорити про професійну етику людей так званих публічних професій, тобто які повсякчас перебувають у процесі комунікації (зокрема, журналістів, теле- й радіоведучих, педагогів, лікарів, суддів, адвокатів та ін.). Цей перелік можна продовжити, але чи належать до нього судові експерти? З одного боку, ця професія не є публічною, адже не передбачає щоденного спілкування в режимі монологу, діалогу чи полілогу, а з іншого, в експертній практиці часто зустрічаються випадки виклику експерта до слідчого, прокурора або суду для надання «відповіді на запитання під час допиту»³ (у Цивільному процесуальному кодексі України передбачено, що експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом і роз'яснити свій висновок та відповісти на питання суду й учасників справи, а за відсутності заперечень учасників справи

¹ Див.: Гуревич П. С. Этика: учеб. для бак-в: 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2019. С. 65.

² Там же. С. 67.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.)//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції¹), також завжди варто пам'ятати про консультативно-профілактичну діяльність і методичну роботу, під час яких судовий експерт (у межах, передбачених законом) контактує з учасниками досудового розслідування й судового процесу, надає консультації фізичним і юридичним особам тощо.

Оскільки глобалізація (у значенні зникнення меж інформаційного й комунікаційного простору) є нормою сучасного життя, то перед фахівцями у різних галузях знань часто постають моральні колізії, вирішити які, поспригуючись тільки професійними знаннями й емпіричними навичками, неможливо. Тому необхідно усвідомити важливість виокремлення понять «професійна етика» та «професійна етика судового експерта».

Оскільки життя у соціумі базується на моральній системі суспільства, то будь-яка професійна діяльність має ґрунтуватися на моральному аспекті. Судовий експерт як особа, що відповідає за дотримання принципів законності, незалежності, об'єктивності й повноти під час виконання своїх професійних обов'язків (проведення судових експертиз та експертних досліджень), не повинен залишати поза увагою якості, які є винятково особистісними (витримка, повага до оточуючих і вміння опанувати себе).

Як зазначено раніше, дослідженням якостей особистості судового експерта присвятили свою увагу Л. Ю. Ароцкер, Н. І. Клименко, В. Ю. Шепітько, С. О. Шевцов, А. Р. Шляхов та ін. Проте, єдиної науково обґрунтованої й законодавчо закріпленої уніфікованої системи моральних якостей, які мають бути притаманні судовому експертові у його професійній діяльності, до сьогодні не існує.

Професійна етика — це сукупність певних обов'язків і норм поведінки, що підтримують моральний престиж професійних груп у суспільстві. Завдання професійної етики — виявити значення моральних норм і оцінок, суджень і понять, які характеризують людину як представника певної професії. Професійна етика продукує норми, стандарти, вимоги, характерні для певних видів діяльності².

У більш вузькому значенні професійну етику можна розглядати як кодекси професійної поведінки людей, яким мають бути притаманні певні моральні якості. Їх практичне застосування повинне допомагати досягати максимальних результатів у професійній діяльності.

Унормовані кодекси професійної етики існують здебільшого для професій, які мають особливу відповідальність перед суспільством: педагогів, лікарів, працівників поліції та податкової, суддів, адвокатів, журналістів тощо. Однак, проблема створення кодексів професійної етики, уніфікованих відповідно до загальноетичних правил і норм законодавства України, актуальна дотепер.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Гуревич П. С. Указ. соч.

Л. Ю. Ароцкер у статті «Про етику судового експерта» зауважив: «Від висновку експерта <...> часто багато в чому залежить подальший перебіг кримінальної чи цивільної справи, долі людей, яких вони стосуються. Судді і слідчі, прокурори і захисники, обвинувачені і підсудні — усі учасники процесу повинні бути впевнені у високій професійній кваліфікації експерта, його глибоких знаннях, моральній стійкості й бездоганній чесності»¹. Тому автор наголошував, що основними елементами, які містить судова етика, можна вважати «об'єктивність, справедливість, принципову стійкість, неохильність до стороннього впливу й тиску, самостійність у судженнях із будь-якого питання, що стосується справи, оцінку доказів лише за внутрішнім переконанням, що засноване на різнобічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, послуговуючись законом <...>, використання тактичних прийомів під час проведення слідчих дій (допиту, слідчого експерименту тощо), що не принижують честі й гідності учасників, відсутність звинувачувальної позиції, коректність щодо учасників процесу»². Також Л. Ю. Ароцкер нормою поведінки в судовій етиці назвав «поведінку, що відповідає вимогам закону <...> і професійного обов'язку»³, а також самокритичність у своїх судженнях — «упевненість експерта не повинна бути беззаперечною, вона має базуватися на достатніх об'єктивних даних, що дають змогу будь-якому учасникові процесу перевірити факти, які стали підґрунтям для переконання експерта»⁴.

Тому саме такі поняття (окрім тих, що стосуються питань, які є прерогативою слідчих органів і суду), на думку автора, необхідно вважати складовими професійної етики судового експерта.

Сьогодення беззаперечно доводить, що для ефективної співпраці у галузі судової експертизи й успішної реалізації своїх професійних планів судовому експертові необхідно опанувати культуру комунікації на високому рівні. Тому до названих складових професійної етики судового експерта варто додати багатий лексикон і вміння доречно й лаконічно висловлювати свої думки, мистецтво переконання і повагу до співрозмовника чи слухача.

Також важливо пам'ятати про невербальні засоби вираження під час комунікації: мову жестів і поз, міміку, парамовленнєві характеристики, одяг і кольори тощо. Науковці схиляються до думки, що не слід захоплюватися трактуванням окремих невербальних сигналів: їх необхідно розглядати сукупно з текстом промови.

Безумовно, основою формування першого враження про оратора в аудиторії є саме його зоровий образ. Постава, поза, зовнішній вигляд, темп мовлення — усі ці характеристики допомагають успішно донести необхідну інформацію до співрозмовника чи слухача, довести свою позицію або, навпаки, спростувати іншу.

¹ Ароцкер Л. Е. Указ. соч.

² Там же. С. 138.

³ Там же.

⁴ Там же. С. 140.

Висновки. Отже, професійна етика судового експерта, на думку автора, налічує багато складових: це, з одного боку, офіційна етика (етичні вимоги, що містяться в правових нормах, зокрема в положеннях Закону України «Про судову експертизу»¹), корпоративна етика (у колективних договорах, правилах внутрішнього розкладу частково окреслено основні моральні якості, що мають бути притаманні особі, яка обіймає посаду судового експерта) та традиційна загальнолюдська етика.

Щодо створення уніфікованого Кодексу професійної етики судового експерта, то наразі проблема залишається відкритою як для науковців, так і для законотворців, оскільки потребує їх згуртованої та плідної співпраці, адже такий Кодекс вимагає виваженого й ретельного співробітництва фахівців у галузі етики, судової експертизи та права. Питання створення Кодексу нині є затребуваним та актуальним, оскільки професія судового експерта (через більшу відкритість судового процесу) набуває публічності й вимагає регламентування норм його поведінки під час виконання службових обов'язків.

References

- Anikin, D. A. Etika: konsp. lektc. (1. Etika I. Kanta). VikiChtenie. URL: <https://culture.wikireading.ru/61350> (data zvernennia: 09.03.2020) [in Russian].
- Arotcker, L. E. (1968). Ob etike sudebnogo eksperta. Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza: Respubl. mezhvedom. sb. nauch. i nauch.-metod. rabot. Vyp. 5. Kyiv [in Russian].
- Bugera, V. E. (2010). Sotsialnaia sushchnost i rol filosofii Nitsche. Moscow [in Russian].
- Gurevich, P. S. (2019). Etika: uchebnik dlia bakalavrov: 2-e izd., pererab. i dop. Moscow [in Russian].
- Klimenko, N. I., Tsipeniuk, S. A. (2010). Eticheskie osnovy ekspertnoi deiatelnosti. Ekspert-kriminalist. № 2. URL: <https://center-bereg.ru/f982.html>. [in Russian].
- Klymenko, N. I. (2007). Sudova ekspertolohiia: kurs lektsii: navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (zi zmin. ta dopov.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 9—10, 11—12, 13. St.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 09.03.2020) [in Ukrainian].
- Paulsen, F. Vvedenie v filosofiiu. RIDLI. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=987573&pg=1> (data zvernennia: 09.03.2020) [in Russian].
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII (zi zmin. ta dopov.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1994. № 28. St.232 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu. (2007). Problemy formirovaniia vnutrennego ubezhdenniia sudebnogo eksperta. Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii «Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy v sovremennykh usloviakh» (Moscow, 14—15.02.2007). Moscow [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1969). Protcessualnye prava i obiazannosti rukovoditelia ekspertnogo uchrezhdeniia. Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza: Respubl. mezhvedom. sb. nauch. i nauch.-metod. rabot. Vyp. 6. Kyiv [in Russian].

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.)//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст.232.

- Sokrat. Platon. Arystotel. Seneka. Biohrafichna biblioteka F. Pavlenkova «ZhZL: Zhyttia Chudovykh Liudei». URL: <http://bibliograph.com.ua/zhzl> (data zvernennia: 09.03.2020) [in Ukrainian].
- Sudovyi ekspert: psykholohichni aspekty praktychnoi diialnosti (2011) metod. posib. Eds.: S. O. Shevtsov, S. M. Lozova. Kyiv [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (zi zmin. ta dopov.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2004. № 40—41, 42. St. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (data zvernennia: 29.05.2020) [in Ukrainian].

Е. Н. Недосека

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ
«ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА»**

В статье приведено толкование понятий «этика», «профессиональная этика», «профессиональная этика судебного эксперта», а также выделены их основные компоненты. Изложены основные этапы становления этики как отрасли знаний, приведена краткая информация об учёных — основоположниках этики как науки, способствовавших её зарождению, становлению и развитию. Проанализированы проблемные вопросы применения принципов этики в профессиональной деятельности, формирования профессиональной этики судебного эксперта, названы учёные, определившие основные параметры личности и моральные качества, необходимые для работы экспертом. Приведён перечень критериев, необходимых судебному эксперту для успешной профессиональной деятельности. Обоснована необходимость создания Кодекса профессиональной этики судебного эксперта как многокомпонентной структуры, сочетающей официальную этику (этические требования, содержащиеся в правовых нормах, в частности в положениях Закона Украины «О судебной экспертизе»), корпоративную этику (в коллективных договорах прописаны правила внутреннего распорядка, частично изложены основные моральные качества, которыми должен обладать судебный эксперт) и традиционную общечеловеческую этику.

Что касается создания унифицированного Кодекса профессиональной этики судебного эксперта, то проблема остаётся открытой как для учёных, так и для законодателей, нуждается в их сплочённом и плодотворном сотрудничестве, поскольку этот Кодекс следует тщательно разработать — и учёным в сфере этики, и судебным экспертам, и юристам. Вопрос создания такого Кодекса весьма актуален, поскольку профессия судебного эксперта в связи с растущей открытостью судебного процесса становится публичной, а значит, должна регулироваться правилами поведения судебного эксперта при выполнении им своих служебных обязанностей.

Ключевые слова: личность, этика, мораль, добродетель, профессиональная этика, судебный эксперт, Кодекс профессиональной этики судебного эксперта.

*O. Nedoseca***TOPICAL ISSUES OF THE CONCEPT OF FORENSIC EXPERT PROFESSIONAL ETHICS FORMATION**

The article provides interpretation for the concepts of “ethics”, “professional ethics”, “forensic expert professional ethics”, as well as their main components are distinguished. The main stages of formation of ethics as a branch of knowledge are outlined, concise information on scientists who became founders of ethics as a science and made a significant contribution to the process of its origin, formation and development, is provided. Complex issues of ethics principles application in professional activity, formation of forensic expert professional ethics are provided. Scientists who outlined main parameters of a forensic expert personality, his moral qualities, are listed. The list of criteria required for forensic expert successful professional activities is presented. The necessity of creating a unified Code of Professional Ethics for a forensic expert was substantiated since the professional ethics of a forensic expert, according to the author, has many components: this is, on the one hand, the official ethics (ethical requirements contained in legal norms, in particular, in the provisions of the Law of Ukraine: “On Judicial Examination”), corporate ethics (business ethics)(in collective agreements, internal regulations are outlined, basic moral qualities that a person who holds the position of forensic expert should possess are presented) and traditional ethics, which basic principles are introduced on the basis of scientific achievements of theoreticians.

As for creation of a unified, standardized Code of Professional Ethics for a forensic expert, the problem remains unresolved for both scientists and legislators as it requires their cohesive and fruitful cooperation, since such code needs to be thoroughly developed by scientists in the field of ethics, forensic experts and lawyers. The issue as to creation of the Code is relevant since the profession of forensic expert in connection with increasing openness of court proceedings becomes public, and therefore needs to be regulated by rules of conduct for a forensic expert while his official duties fulfillment.

Keywords: personality, ethics, morality, virtue, professional ethics, forensic expert, Code of Forensic Expert Professional Ethics.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Недосека О. М. Актуальні питання становлення поняття «професійна етика судового експерта». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 193—200. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.14>.